

דתישבו

פרשת שמות, תשע"ח, מספר 1252

תהליכים לדה-הומניזציה של עם – במצרים ובגרמניה הנאצית מנחם ברונפמן

"שלא היו מתים כדרך עם רב"²) והיו בריאי גוף.³

לפי פרשנים אחדים, הרי שבנוסף לכך (ואולי מנקודת מבט מצרית ניתן לומר: מעצבן ומתסיס מזה), ניצבה העובדה שבני ישראל:

נעשו עשירים גם בממון מאוד, כמו שנאמר 'ובכל מאודך'. [ו]זהו שנאמר ויעצמו במאוד, היינו בממון שנקרא מאוד, באותו מאוד – נתעצמו מאוד (בכך גם מוסבר כפל הלשון בפסוק).⁴

הטקטיקה של חלחול הדה-הומניזציה של בני ישראל לכל שדרות העם

הרמב"ן מתעכב על התיאור של פרעה כפונה אל עמו ומשכנע אותם לנקוט פעולה נגד האויב הסמוי אך המסוכן; מדוע נזקק פרעה לדרך זו, למה שלא יפתח מיידית במבצע לטיהור וחיסול בני ישראל?

הרמב"ן מציע לכך שלוש סיבות, שיש לראותן סיבות מצטברות, ואנסח אותן במילותיי: א. ראשית כול: הם עצמם - פרעה וצוותו והאליטה של מצרים - שכבר הפנימו לעומק את "בעיית בני ישראל", עדיין לא היו בשלים ומסוגלים לנקוט במהלך חריף שכזה בשלב הזה. ב. נוסף לכך, הנחתה של החלטה כה דרמטית וכה קיצונית על ראש העם המצרי, שעד לרגע זה נהג ביחסי שכנות וידידות עם בני ישראל (גם אם ייתכן שלא היה נטול דעות קדומות) – הייתה בלתי מתקבלת על הדעת ללא מסע תעמולה שיכין את הקרקע. ג. הצהרת כוונות מפורשת וקונקרטית מדיי, על מהלך מידי, עלולה הייתה לקומם את בני ישראל עצמם למרד, דבר שמן הסתם היה משבש מאוד את המהלך, במיוחד אם מצרפים לכך את שתי הסיבות הקודמות. היה צורך "להרדים" גם את כוחות ההתנגדות הישראליים.

במאמר זה אבקש להתחקות אחר ביאורי המפרשים הקלאסיים לחמישה פסוקים מפרשתנו (א:ז-יא), והקבלת התמצית הפרשנית העולה מדבריהם לסיטואציה היסטורית שהתרחשה בזמן מן הזמנים שלנו, וזאת ברוח דברי חז"ל: "סדנא דארעא חד הוא". וזו לשון הפסוקים:

וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאד בְּמֵאד וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם. וַיִּקַּם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף. וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ. הֲבֵה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֵף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ, וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ. וַיִּשְׂמְעוּ אֵלָיו שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם, וַיִּבְּן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לַפְרֵעָה אֶת פְּתֵם וְאֶת רַעַמְסֵס.

המפרשים מדברים על שלושה רכיבים מרכזיים בדרך ל"גזרות פרעה" ולאופי ביצוען: (1) ההתעצמות של בני ישראל; (2) הטקטיקה של חלחול הדה-הומניזציה של בני ישראל לכל שדרות העם; (3) הביצוע ההדרגתי של התוכנית לצמצום כמותם וכוחם של בני ישראל.

ההתעצמות של בני ישראל

הכתוב מתאר שבני ישראל "פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד, ותמלא הארץ אתם". פשטות המילים מלמדת את הסיפור כולו: בני ישראל – הזרים, מנקודת המבט של המצרים הילידים – מתבססים היטב במצרים, ומתרבים בה. הם ילדו הרבה ("שילדו נשיהם תאומים ויותר. ואני ראיתי ארבעה בנים שילדה אשה אחת, והרופאים נותנים טעם כי עד שבעה יגיעו בבטן אחת")¹; הם חיו הרבה

² **אבן עזרא**, שם. (כל הציטוטים של המפרשים להלן נלקחו מחומש **מקראות גדולות**, מהדורת ארטסקול-מסורה, ברוקלין, תשע"ה).

³ **רבינו בחיי**, שם: "'וירבו' בעלי קומה, יכול חלשים? תלמוד לומר 'ויעצמו במאוד מאוד', במאוד בעולם הזה, מאוד – בעולם הבא".

⁴ **כלי יקר**, שם.

* מנחם ברונפמן מפעיל את האתר "עלי ספר" – על ספרות ויצירה יהודית-תורנית.

1 **אבן עזרא** לשם' א:ז. כאן, אגב, באה לביטוי נאה גישתו הרציונליסטית של ראב"ע, שלא כרש"י (שם) וכפרשנים אחרים המצטטים את מדרש שמות רבה (א, ח): "שהיו יולדות ששה בכרס אחד". ראב"ע בוחר לומר שילדו "תאומים ויותר".

שניתנה להם את התפשטות האיבה. כשאפשרה האמנציפציה... למספר רב של יהודים להתקדם התקדמות חברתית... הם הלכו ונעשו לכל מיני צורות של איבה חברתית.¹⁰

הטקטיקה של חלחול הדה-הומניזציה של היהודים לכל שדרות העם
סבסטיאן הפנר מספר על שנת 1933:

זה היה התהליך. במבט לאחור הוא נראה פשוט וברור, אך בשעה שחוויתי אותו היה קשה מאוד להבחין בצדדיו השונים. אמנם את המחנק והגועל שעורר בי התהליך חשתי כבר אז באורח קיצוני למדי, אך לא הייתי מסוגל לתפוס ולארגן לעצמי את מרכיביו.¹¹ דל העט, כמובן, מלתאר את תמצית הספרות בעניין הפתרון הסופי, אולם אין בעיניי ספק, כי המסע להשמדת היהודים היה מתוכנן וקפדני והמתין לשעת הכושר.

הנאצים יצאו להשמיד את היהודים... (כי) הם האמינו כי המקורות הללו (שאותם ייצגו היהודים) מושחתים ומאיימים במישרין על גרמניה... מטעמים אלה הנאצים רדפו את היהודים והשמידו אותם תוך שימוש לא רק בשפת הנחיתות הגזעית, אלא גם בשפה שייחסה להם כוחות כבירים.¹² הנה כי כן, אין חדש תחת השמש.¹³

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f **הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן**
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

¹⁰ ש' פרידלנדר, **גרמניה הנאצית והיהודים** – שנות הרדיפות (1939-1933), תל אביב תשנ"ח, עמ' 103.
¹¹ ס' הפנר, **סיפור של גרמני**, ישראל תשס"ב, עמ' 92.
¹² א' קונפינו, **עולם ללא יהודים**, ישראל תשע"ז, עמ' 34.
¹³ [הערת המערכת: השוו את האמור במאמר זה לדבריה של נחמה ליבוביץ, "הבה נתחכמה לך", עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 27-23].

הפתרון של פרעה היה מתוחכם, אליבא דרמב"ן. הוא החל בהתוויית תווית של "זרים" על בני ישראל – הטלת המס (שמ' א:יא) נועדה בראש ובראשונה לתייג את בני ישראל כזרים בארץ הזאת, מה שכמובן התחיל לעורר מתחת לפני הקרקע את התזוזות הטקטוניות הגדולות: אם זרים הם, אם רשמית זרים הם – האין גשוגם הכמותי והכלכלי בא על חשבוננו? מכאן הדרך לדה-הומניזציה קצרה, ומשזו באה, שוב אפשר שייווצרו התנאים לפתרון סופי יותר של הבעיה.⁵

הביצוע ההדרגתי של התוכנית לצמצום כמותם וכוחם של בני ישראל
תחילה הייתה התוויית תווית (מס של זרים), ואחר כך החל השעבוד; תחילה "מרצון", ולאחר מכן במידת אינוס הולכת וגוברת,⁶ עד לפתיחת מסע להשמדתם.⁷

בימים ההם ובזמן הזה
מעניין, כאמור בפתח הדברים, שתהליך דומה שב ונשנה לעמנו באמצע המאה העשרים. מאליו מובן כי הנושא רחב מדי, מכדי מאמר קצר, אך להלן בקצרה שלוש העובדות המקבילות:

ההתעצמות של יהודי גרמניה
אילון כותב:⁸

כמעט לא היה עוד שילוב בין שתי מסורות תרבותיות, דתיות או אתניות כה עשיר ויצירתי בשיאו. הוא מוסיף ומספר כי:

בניסיון של הרגע האחרון לבלום את האיום הנאצי, החליטו המנהיגים המזועזעים של הארגון המרכזי של יהודי גרמניה לפרסם אנציקלופדיה של "מצליחנים" ושל "הישגים" יהודיים בכל התחומים... הספר עב הכרס הגיע ל-1,060 עמ'!⁹
פרידלנדר כותב:

כל עוד הצליחו יהודים מועטים בלבד לטפס בסולם החברתי... עצרו מספרם המוגבל, התפקיד שמלאו וההגנה

⁵ זו לשון הרמב"ן (שם:): "הבה נתחכמה לך" – לא ראה פרעה וחכמי יועציו להכותם, כי תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר באו בארץ במצות המלך הראשון. וגם עם הארץ לא יתנו רשות למלך לעשות חמס כזה, כי עמהם היה מתיעץ. ואף כי, בני ישראל עם "רב ועצום", ויעשו עמהם מלחמה גדולה. אבל אמר שיעשו דרך חכמה שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו להם. ולכן הטיל בהם מס כי דרך הגרים בארץ להעלות מס למלך".

⁶ **אור החיים** א:יא.

⁷ **אבן עזרא**, שם:יג.

⁸ ע' אילון, **רקוויאם גרמני**, ישראל תשס"ה, עמ' 12.

⁹ שם, עמ' 15.